

STIL DE VIAȚĂ ȘI MOD DE VIAȚĂ.

Reflecții asupra stadiului actual al analizei sociologice

Cătălin Zamfir

Tematica stilului și modului de viață pune în evidență, într-o măsură dramatică, un paradox al sociologiei actuale: decalajul dintre atractivitatea problemei în sine și caracterul dezamăgitor al rezultatelor oferite de cercetare. Din punct de vedere uman, problematica stilului/modului de viață are o rezonanță pasionantă. Fiecare dintre noi își pune curent întrebări privitoare la acest lucru: cum să ne organizăm viața în așa fel încît să facem față mai eficace dificultăților vieții, tensiunilor și frustrărilor, cum să dobîndim liniștea și armonia interioară; ce este fericirea și împlinirea umană a căror lipsă o resimțim atît de des, dar despre care știm atît de puțin; și cum le-am putea atinge. Cititorul care deschide o carte dedicată unei asemenea teme se așteaptă la revelații tulburătoare, la adevăruri interesante în cel mai înalt grad. Ceea ce însă găsește în mod efectiv este destul de dezamăgitor: o mulțime de date referitoare la variatele aspecte ale vieții și care, deși nu lipsite de interes în ele însele, par foarte departe și slab legate de întrebările cu adevărat semnificative asupra împlinirii umane și fericirii: ce tip de profesie este exercitat, care sînt veniturile, structura consumului, cîte minute pe săptămînă sînt acordate lecturii, emisiunilor TV, gospodăriei sau educației copiilor or, de cîte ori pe lună se merge la cinematograful sau teatru etc. Toate aceste aspecte sînt foarte importante pentru viața noastră. Dar, împreună, ele nu reușesc să răspundă cu claritate interesului nostru uman. Dincolo de aceste manifestări avem senzația că există ceva mai profund pe care am fi interesați să-l înțelegem. Lipsește conectarea acestor date descriptive cu starea de fericire, satisfacție, împlinire umană. Nu sînt, cel mai adesea, prezente date despre dramele reale ale vieții sau atunci cînd se face referire la ele par a avea o formă „rece”, superficială: cîte divorțuri la 1 000 de căsătorii, cit la sută dintre membrii colectivității au probleme cu sănătatea, dificultăți în familie sau la locul de muncă.

Și din punctul de vedere al teoriei domeniul este destul de cenușiu, lipsit, în bună măsură, nu numai de acel fior de interes uman la care, pe bună dreptate, ne așteptăm, ci și de spectaculozitate teoretică propriu-zisă. Găsim și aici teorii și ipoteze. Dar ele sînt cel mai adesea „teorii mici”, lipsite de anvergură, uneori banale.

Obiectivul acestui studiu este ca, pe baza unei treceri în revistă a cercetărilor din domeniu, să se încerce un răspuns la această situație paradoxală.

DOUĂ PERSPECTIVE: STILUL DE VIAȚĂ ȘI MODUL DE VIAȚĂ

În literatura actuală sînt utilizați ambii termeni cu sensuri destul de imprecis conturate. Impresia mea este că ei sînt asociați cu două perspective distincte asupra vieții umane.

Modul de viață tinde să se refere la viața oamenilor considerată ca un *fapt exterior*, care trebuie descris și explicat. În această perspectivă se formulează întrebări ca: ce fac oamenii în diferitele sfere ale vieții lor? Conceptul de mod de viață se poate referi atît la cazurile individuale — modul de viață al lui Popescu —, cit și la categorii sociale sau colectivități — modul de viață al muncitorilor, țăranilor, elevilor, pensionarilor, al atenienilor în antichitate. Perspectiva este clar descriptivă: modul de viață apare ca un fapt social determinat de alte fapte sociale. Două tipuri distincte de descrieri ale modului de viață putem găsi aici:

a. *O descriere structurală* a influenței tendențiale a unor factori, condiții sociale asupra modului de viață. Cînd se vorbește în acest caz despre modul de viață al muncitorilor, țăranilor, intelectualilor sau despre modul de viață într-o societate de consum nu se intenționează o descriere completă a vieții respectivului grup sau colectivități, ci doar *acele* caracteristici care pot fi derivate în mod clar din tipul de condiții obiective definitorii pentru grupul sau colectivității în cauză. Prin „modul de viață al muncitorilor” se înțelege în acest context, de exemplu, totalitatea caracteristicilor care sînt asociate cu poziția socială de muncitor. Persoanele care sînt muncitori se caracterizează și prin alte comportamente (relații dintre soți, relații de prietenie, vecinătate etc.), care însă, dacă nu sînt produse de „condiția de muncitor” nu fac parte din *pattern*-ul „modul de viață muncitoresc”.

Este, de asemenea, cazul celebrei analize a lui Louis Wirth (1938) asupra modului de viață *urban*. Astfel, din caracteristicile vieții urbane, Wirth selectează consecințe asupra vieții individuale de tipul: segmentarea relațiilor umane, rezerva, indiferența, atitudinea blazată manifestate în relațiile reciproce ca mijloc de imunizare împotriva excesului de solicitare, orientarea utilitaristă a relațiilor, contacte impersonale, superficiale, tranzitorii, segmentare și, ca rezultat, singurătatea orașenilor.

După cum se poate observa, aceste *pattern*-uri sînt mai mult constructe teoretice decît descrieri empirice, dezvoltînd logica determinării vieții personale de un anumit tip de condiții de viață. O astfel de analiză caută să prezică tendințe, chiar dacă acestea sînt contracarate, limitate, deviate de influența altor factori. Un asemenea tip de analiză o reprezintă studiile asupra modului de viață socialist. Din noile condiții structurale ale organizării socialiste se caută să se deducă implicațiile pentru modul de viață al membrilor colectivității.

b. *O descriere empirică* a modului de viață al unui grup, categorii sociale sau colectivități, așa cum există el la un moment dat, ca rezultat al unei mulțimi nespecificate de determinări: cum trăiesc muncitorii, studenții, elevii etc. în România anului 1988. Pentru a obține o asemenea descriere, se încearcă elaborarea unui *sistem de indicatori ai modului de viață* cit mai complet: bugete de timp liber, frecvența diferitelor activități de timp liber, modele de consum, tipuri de familie, tipuri de gospodărie, nivel de trai etc. În acest caz, nu se presupune că modul de viață astfel identificat reprezintă un produs al condițiilor definitorii pentru respectivul grup social sau al altor condiții care sînt asociate conjunctural cu acesta. Putem, de exemplu, găsi

că o anumită categorie de muncitori prezintă o stabilitate mai ridicată a familiei decât o altă categorie. Nu știm încă dacă această caracteristică a modului de viață a respectivei categorii se datorează condițiilor definitorii pentru respectiva categorie (având deci o mare stabilitate) sau unor altor factori conjuncturali, ca, de pildă, originea rurală recentă a membrilor săi.

Stilul de viață deschide o perspectivă relativ diferită de cea a modului de viață. El este asociat cu două idei distincte: aceea de *principiu organizator intern*, profil al vieții unei persoane ca grup, și aceea de *opțiune*. Dincolo de varietatea manifestărilor determinate de condițiile concrete există o unitate organică, internă a vieții unei persoane, grup, colectivitate, o logică internă care conferă acesteia o orientare proprie. Ideea de stil, cristalizată la început cu referire la operele de artă, dar extinsă asupra tuturor manifestărilor umane, se referă deci la un principiu unificator, generator de unitate în diversitate.

Principiul organizator intern al vieții poate avea mai multe surse:

a. *Un tip de personalitate*: configurația specifică a necesităților respectivei persoane, tipurile de strategii, de modalități de satisfacere a lor etc. Un exemplu de asemenea teorie a stilurilor ni-l oferă antropologul american Ruth Benedict (1946). Pornind de la ideea lui Nietzsche cu privire la existența a două stiluri distincte în cultura greacă, se consideră că pot fi desprinse două mari stiluri care caracterizează orientarea în viață a indivizilor umani și sint cristalizate sub formă de modele culturale: *apolinic* și *dionisiac*. Indienii zuni oferă imaginea unui stil apolinic. Toate manifestările lor de viață sint caracterizate prin seninătate, cumpătate, înțelepciune, lipsă de violență; „calea de mijloc” este principiul fundamental al vieții lor; refuzul individualismului, accentuarea colectivismului și cooperării în defavoarea concurenței și competiției; adeviunea la tradiție, caracterul ceremonial al relațiilor, respingerea rivalității și a afirmării ostentative de sine, evitarea experiențelor disruptive și a manifestărilor agresive. Indienii kwakiutl sint tipici pentru stilul dionisiac. Ei sint pasionali, individualiști, accentuează afirmarea de sine, manifestă ostilitate față de ceilalți, rivalitate, concurență. Sint amatori de manifestări zgomotoase, violente, de experiențe-limită (utilizarea drogurilor în ritualurile religioase, autoflagelări). Se caracterizează prin megalomanie, goană după statut social ridicat, aroganță față de ceilalți, comportamente tiranice.

Apolinicul și dionisiacul sint stiluri de viață, fixate însă în modele culturale care le propagă în masa întregii colectivități. Acest tip de analiză evidențiază diferența netă între perspectiva modului de viață și cea a stilului de viață. După cum argumentează R. Benedict, manifestările de viață nu pot fi explicate *doar* pornind de la situația particulară în care ele se constituie: nu putem explica comportamentul în familie pornind doar de la situația familiei, comportamentul față de copii invocind doar relația adult/copil. Ele poartă, totodată, amprenta și a unui stil de viață care își are originea în interior. Abordări de acest tip sint mai rare. Putem găsi însă încercări similare, fondate pe diteritele tipologii ale personalității. Este cazul, de exemplu, a celebrei teorii a personalității autoritare a lui Adorno. Această personalitate este caracterizată prin manifestări specifice în diferitele sfere ale vieții, deci de un anumit stil de viață: în familie, în colectivitate, în muncă, în sfera politicii, a moralei, în activitatea religioasă. În acest sens, lucrarea coordonată de Adorno (T. W. Adorno et al., 1950) reprezintă nu numai descrierea unui tip de personalitate, dar, și a unui stil de viață.

Orice tipologie a personalității constituie un punct de pornire pentru generarea unui stil de viață.

b. *O strategie generată de viață*, un mod de a face față problemelor și de a satisface necesitățile, o orientare spre o sferă sau alta a vieții. Această categorie de abordări este destul de răspândită, fiind legată de cunoașterea comună. Să luăm câteva exemple. Centrarea pe anumite sfere ale vieții: stilul de viață dedicat profesiei, sau familiei, educației copiilor, activității politice (revoluționarul), stiluri de viață centrate pe diferite hobby-uri sau pur și simplu, centrate pe distracție. Centrarea pe o sferă sau alta a vieții promovează cu prioritate nu numai o serie de activități specifice, dar, totodată, și logica respectivei sfere; o face pe aceasta dominantă în raport cu celelalte. Este, de exemplu, stilul sportiv de viață. Sportul de performanță generează cerințe specifice în ceea ce privește organizarea întregii vieți, tinzând să o modeleze în acord cu ele. Există și alte tipuri de centrări: stilul consumarist, centrat pe consum, sau stilul centrat pe trăirea prezentă, pe „trăirea clipei”, așa cum îl găsim, de exemplu, în poezia lui Omar Khaiam.

c. Un pattern generat de anumite condiții sociale și care influențează profund toate celelalte componente ale vieții. Se consideră, în acest sens, un *stil de viață rural* (centrat pe activitățile agricole și viața la sat, cu tot ceea ce generează acestea), un *stil de viață muncitoresc* sau un *stil de viață al cercetătorilor științifici*. Se vorbește chiar despre un *stil de viață deviant* caracterizat prin tot ceea ce este generat de situația de deviant: ascundere a comportamentului, apărare împotriva controlului social, reacția la și efectele sancțiunilor sociale asupra vieții respectivei persoane. În cazul acestei perspective, între modul de viață și stilul de viață există o mare suprapunere.

d. Tipuri de realizare a *diferitelor activități care compun viața*. De exemplu, în sfera activității culturale, A. Sicinski sugerează trei mari stiluri: a) participarea nonprofesionistă activă, creatoare, b) participare pasivă, cu accent pe mass-media, și c) participare redusă, tinzând spre zero (A. Sicinski, 1979). O tipologie interesantă din această categorie ne-o prezintă A. Utasi (1985). Această tipologie ia în considerare combinarea condițiilor obiective de viață cu orientările active, preferințele personale, în măsura în care sînt posibile aici. Tipologia este fundată pe structura consumului în 8 sfere distincte: *consum intelectual* (frecventarea teatrelor, muzeelor, concertelor, lectură, educație), *consum recreațional* (vacanțe, weekend-uri, timp liber, bunuri care facilitează recreerea), *locuința* (numărul factorilor de confort), *interiorul locuinței* (mobilă, picturi, covoare etc.), *consum casnic* (hrană, îmbrăcăminte, aparate casnice), *obiceiuri familiale* (cadouri, festivități, îngrijirea copiilor, economie casnică), *relații interpersonale în afara familiei*, *consum de timp în „economia secundară”*. Analiza făcută de Utasi pe un larg eșantion în Ungaria, a scos în evidență următoarele stiluri de viață: *deprivați* (11,1% — menținerea existenței biologice reprezintă principala preocupare; în rest, consumul este minim sau lipsește cu desăvîrșire în toate sferele. Este cazul celor cu familii distruse sau al celor care suportă dezavantajele cumulate ale inegalității sociale); *robiții muncii* (13,1% — muncesc extrem de mult, dar, paradoxal, consumul lor este foarte redus în toate sferele. Este cazul în special al micilor producători rurali); *compensarea cu a doua economie* (17,1% — munca suplimentară reușește să ofere un anumit grad de civilizație în gospodărie); *grup marginal sărac în relații* (3,2% — caracterizat prin consum mediu în toate sferele, dar cu relații interpersonale extrem de reduse. Este situația celor cu migrație și/sau mobilitate mare sau a unor grupuri de persoane în vîrstă); *stil de viață bogat în relații* (11,1% — consum

mediu în aproape toate sferile, dar confort scăzut al locuinței; accentul cade pe consumul în afara locuinței, orientare puternică pe relațiile interpersonale. Este cazul unor muncitori care mențin tradițiile așezărilor rurale, un grad mai scăzut de civilizație); *stilul de viață orientat spre obiect* (10,4% — orientați spre cerințele modernității în ceea ce privește casa, mobila, instrumentele culturale, investiție mare în obiectele gospodăriei, fără a prezenta însă necesități intelectuale semnificative); *stil de viață orientat spre familie și copii* (7,5% — locuința și gospodăria sînt confortabile, coeziunea familiei este ridicată, suport activ pentru copii pentru ridicarea statutului social, necesitățile intelectuale nu sînt dezvoltate, dar li se acordă o mare importanță în educarea copiilor); *stilul de viață orientat spre consumul de vîrf* (10,3% — necesități de civilizație înalt dezvoltate, orientare activă spre tot ce este modern și nou, tendință spre consumul care caracterizează pe cei ce trăiesc în condițiile economice cele mai bune, consum de tip intelectual scăzut); *stil de viață intelectual* (10,7% — necesități intelectuale și de civilizație ridicate, activitățile intelectuale domină asupra consumului material); *stil de viață elitist* (5,5% — cerințe de civilizație excepțional de ridicate în aproape toate sferile consumului, cu mult în avans în raport cu celelalte stiluri de viață; elita este capabilă să-și asigure consumul ridicat, fără o supramuncă considerabilă).

Am redat pe larg această tipologie, datorită gradului său ridicat de elaborare. Ea nu pare a fi însă completă, chiar în ceea ce privește o societate modernă, cu un ritm ridicat de dezvoltare economică. S-ar mai putea adăuga și alte stiluri, în același cadru de referință, ca, de exemplu: stil de viață intelectual cu o bază economică redusă, sau, la cealaltă limită a continuumului, stiluri de viață centrate pe consumuri de tip compensatoriu (alcoolicii, de exemplu).

După cum se poate observa, nu există în momentul actual o singură tipologie a stilurilor de viață, ci o multitudine de asemenea tipologii, fiecare pornind de la o *dimensiune-criteriu*, mai degrabă complementare decît exclusive. Fiecare tipologie pune în evidență o tendință de organizare a vieții, fără a exclude pe celelalte. Viața unei persoane, în consecință, poate fi descrisă prin utilizarea unei pluralități de tipologii de stiluri. Ea apare ca o pluralitate de orientări, strategii de viață, opțiuni, principii organizatoare care interferează, se combină, se limitează reciproc, rămînînd însă mereu distincte, cu propria lor logică interioară. Lipsesc deocamdată încercările de anvergură de sintetizare a multiplelor criterii într-o tipologie globală unică, dacă aceasta ar fi posibilă.

Putem în acest moment să înțelegem mai bine diferența dintre perspectiva modului și stilului de viață. Perspectiva modului de viață caută să realizeze, pe de o parte, o descriere cît mai completă a vieții individuale, iar pe de altă parte, să evidențieze relațiile de determinare dintre diferitele condiții de viață și comportamentul uman. În acest din urmă caz, modul de viață reprezintă o perspectivă oarecum atomară. Individul dispăre ca sursă a vieții sale, condițiile exterioare fiind acelea care, independent una de cealaltă, îi modelează viața. Perspectiva stilului de viață este *totalizatoare*. Viața individuală este privită ca o totalitate. Implicînd presupuziția structurării, coerenței, ideea de stil de viață implică și ideea de *grad*. Ele prezintă grade diferite de cristalizare. În anumite condiții, un anumit stil de viață poate fi inhibat, dezorganizat, descurajat sau, dimpotrivă, stimulat. Se poate considera și un proces desfășurat în timp de cristalizare și maturizare a unui stil de viață. Găsim în literatura de specialitate și stilul de viață „lipsit de

stil", caracterizat prin lipsa oricărei ierarhii distincte și coerente de valori, de orientări; viața este determinată în acest caz mai mult de influențe externe decât de opțiuni și preferințe interne. Rezultatul este deci o viață amorfă, nestructurată. Stilul de viață, spre deosebire de modul de viață, accentuează *sursa internă*: acele principii organizatoare, opțiuni, orientări, moduri generale de a soluționa problemele vieții. Cercetarea este orientată, în această perspectivă, spre logica umanului, spre persoana umană ca origine a diferențelor, aceleași în varietatea condițiilor de viață. Perspectiva modului de viață, încercând să evidențieze relația dintre condiții și comportamentele umane, face adesea abstracție de variațiile stilistice de răspuns la aceleași condiții, accentuând ceea ce este comun în aceste răspunsuri, sau răspunsul care statistic este cel mai probabil. O muncă simplificată, monotună, necalificată va genera, dincolo de variațiile provenite din stilurile personale, o reacție comună: insatisfacție, alienare, tendințe spre compensare. Un sistem politic opresiv tinde să genereze resemnare, conformism, retragere în viața privată.

DOUĂ ABORDĂRI: DESCRIPTIV-EXPLICATIVĂ ȘI NORMATIVĂ

Mai mult decât în oricare alt domeniu al analizei sociologice, alternativa descriptiv-explicativ/normativ apare în primul plan atunci când este vorba despre stilul/modul de viață. Abordarea normativă, cu o lungă tradiție în reflecția etico-filosofică, pornește de la o întrebare crucială ca interes uman: cum poate omul să-și construiască propria sa viață în așa fel încât să fie fericit? Abordarea normativă este de tip constructiv. Ea caută să imagineze stiluri/moduri de viață *mai bune*. Abordarea descriptiv-explicativă consideră stilul/modul de viață ca un „dat”, ca un fapt social care trebuie mai întâi descris sistematic, „așa cum este el”, și apoi explicat prin alte fapte sociale. Aceste două abordări generează probleme diferite de investigat, instrumente teoretice și metodologice distincte.

Abordarea descriptiv-explicativă are surse multiple.

Prima sursă o reprezintă notele de călătorie, stimulate de surpriza călătorului în fața unor moduri de viață substanțial diferite de cel al colectivității sale.

Tema este reluată de *etnografie* și de *antropologia socială și culturală*. Aici se încearcă să se dezvolte descrieri cât mai sistematice și mai obiective ale modului de viață al diferitelor colectivități. Este cazul lucrărilor antropologilor englezi și germani din cea de-a doua jumătate a secolului trecut (Morgan, Bachofer, Tylor, Westermarck, Frazer). Un exemplu ilustrativ de asemenea abordare este lucrarea, influentă în S.U.A. la începutul secolului, a lui Sumner și semnificativ intitulată *Folkways*.

În *istorie* s-a conturat, încă de la sfârșitul secolului trecut, o preocupare distinctă pentru descrierea modului de viață al diferitelor colectivități (Roma antică, Atena lui Pericle, evul mediu european etc.), al categoriilor sociale care compun aceste colectivități (negustori, meseriași, țărani, nobili, bărbați, femei). Cele mai multe lucrări de acest fel sint chiar intitulate *Viața cotidiană în...* Școala franceză de la *Annales...* a produs cea mai interesantă literatură pe această temă. Un exemplu excelent ni-l oferă Fernand Braudel cu *Structurile cotidianului*.

Sociologia a contribuit masiv la descrierea sistematică a modului de viață a variatelor categorii sociale ale societății contemporane, accentuând,

cum era și firească pe legarea lui de variatele condiții sociale de viață. Meritul crucial al abordărilor sociologice constă tocmai în tratarea modului de viață ca un fapt social determinat de alte fapte sociale. Există însă și o serie de limite aici.

Prima limită se referă la caracterul *fragmentar* al multor abordări sociologice. Viața indivizilor este privită a fi compusă dintr-o serie de componente care, fiecare dintre ele, își găsește explicația mai mult în exterior, în diferitele condiții sociale de viață. Individul, ca totalitate, cu logica sa umană, relativ diferită de logica socială, tinde să dispară în spatele unei mulțimi de comportamente care nu se leagă între ele. Problema stilului/modului de viață implică în egală măsură punctul de vedere sociologic și cel psihologic. De aici și o dificultate majoră a abordărilor sociologice. Ele se fundează, desigur, pe o serie de presupoziii psihologice de cele mai multe ori însă insuficient de elaborate. Psihologia însăși oferă încă prea puțin sprijin analizei sociologice, concentrându-se, până acum, mai mult pe procesele psihologice simple, elementare, comportamentul uman în situațiile complexe fiind insuficient abordat.

O a doua limită a abordărilor sociologice actuale este perspectiva *exteroară* pe care adesea o adoptă; se face abstracție de motivații interne ale comportamentelor, cit și de consecințele, efectele lor asupra vieții umane. A spune că membrii unui grup social petrec 5—6 ore săptămânal în fața televizorului, cheltuiesc 300 lei pentru bunuri culturale și se plimbă, în medie, 12' pe zi, este desigur interesant, dintr-un anumit punct de vedere, dar, pe ansamblu, dezamăgitor pentru că la sfârșitul unei asemenea lecturi nu rămânem cu o imagine sintetică a vieții membrilor respectivului grup, a semnificației acestor caracteristici pentru cei în cauză; cit de fericită sau nefericită este persoana care merge de 3 ori la film pe lună, citește două romane și un ziar, consumă 0,5 l de băuturi alcoolice și petrece 20' zilnic plimbându-se în parc.

O a treia limită se referă la aspectele considerate. Sociologia a tins să acorde mai multă atenție aspectelor mai ușor vizibile și identificabile cu instrumentele de care dispunea (vizite la spectacole, structura consumului, relații de prietenie etc.), ignorând adesea complet alte caracteristici mai dificil de înregistrat, dar care ar putea fi chiar mai importante pentru caracterizarea stilului/modului de viață (tonusul vital, starea de apatie, de plictiseală, entuziasmul, dezamăgirea, alienarea, bucuria, optimismul sau pesimismul). În fine, sociologia a reușit să ofere descrieri/explicații mai ales ale modurilor de viață și mult mai puțin ale stilurilor de viață. Abordarea ei a fost accentuat descriptiv/explicativă și mult mai puțin normativă.

Abordarea normativă. Stilul/modul de viață este, în mod curent, însoțit în conștiința actorilor de o *evaluare* și, în consecință, de o atitudine normativă. Putem desprinde o *normativitate socială* și una *individuală*.

Modul în care oamenii trăiesc afectează funcționarea diferitelor ansambluri sociale. Din acest motiv, la toate nivelurile organizării sociale — colectivitate în ansamblul ei, grupurile sociale, sferile componente ale vieții sociale, relațiile interpersonale — unele stiluri/moduri de viață sînt recomandate, promovate, încurajate sau chiar impuse, în timp ce altele sînt blamate, criticate, descurajate sau chiar interzise. În fiecare societate sînt moduri de viață considerate a fi normale (unele chiar exemplare, ideale), iar altele deviate, anormale.

Să luăm un exemplu la nivel microsociale. Într-o facultate există un climat de muncă profesională serioasă, corectitudine și responsabilitate. O asemenea atmosferă se poate menține numai dacă este protejată împotriva unor practici profesionale contrare. În acest caz va exista o tendință difuză de descurajare și marginalizare a celor care adoptă stiluri contrare de orientare profesională: de exemplu căutarea de afirmare și promovare prin alte mijloace decât cele profesionale. Într-o altă facultate, dimpotrivă, instaurându-se un climat de concurență extraprofesională, un stil orientat spre profesie și valorile unui înalt profesionalism va tinde să fie descurajat, el perturbând strategia alternativă dominantă în acel colectiv. Acest exemplu scoate în evidență faptul că stilurile de viață pot fi mutual exclusive, antagonice, incompatibile. Și încă o concluzie. Diferitele nivele/sfere ale organizării sociale pot promova normativ stiluri/moduri diferite de viață. În mass-media putem găsi anumite stiluri de viață promovate ca dezirabile, ideale, în timp ce în relații interpersonale alte stiluri pot constitui obiect al normării. Fiecare sferă a vieții sociale (muncă, familie, activitate politică) va promova normativ stiluri de viață relativ distincte care pot fi complementare, dar uneori și contradictorii.

Există și o orientare normativă a individului uman care promovează logica și aspirațiile individuale și care pot coincide într-o măsură mai mare sau mai mică cu orientarea normativă a societății. Individul își elaborează stiluri/moduri de viață puse ca ideal de realizat, ca proiect.

Insatisfacția profundă față de propria viață a generat mereu căutarea unor moduri alternative, mai bune de viață. Într-o asemenea dezamăgire față de propria viață s-a originat reflexia etică a antichității al cărui obiectiv ultim era căutarea *înțelepciunii*. Înțelepciunea era legată organic de dobândirea fericirii, iar modul de viață era mijlocul.

Reflexia etică nu conține descrieri ale modului de viață așa cum este el în realitate a unei colectivități, ci propuneri de moduri de viață, strategii de viață presupuse a duce la împlinirea umană. Descrierea stilurilor/modurilor de viață când apare, ia de asemenea o formă normativă: ca stiluri de viață recomandabile care duc la împlinire umană sau, dimpotrivă, ca stiluri de viață care duc la neîmplinire, la nefericire: orientarea spre plăcerile imediate ale vieții, egoismul, avarul, cel orientat exclusiv spre dobândirea puterii etc.

Nu există, din păcate, o analiză mai sistematică a variatelor stiluri de viață propuse în istoria reflexiei etice, deși aceasta ar fi extrem de instructivă pentru căutările actuale. Pentru interesul unei asemenea întreprinderi voi încerca în cele ce urmează să sugerez o listă de stiluri (modele), realizată mai mult intuitiv, pe baza impresiei difuze obținută în contactul cu reflexia etică, decât ca rezultatul unui investigații sistematice.

* *Modelul omului rațional* accentuează rolul rațiunii, judecării în organizarea întregii vieți, autocontrolul. Caracteristic acestui model este faptul că nu promovează o orientare specificată în viață. Omul are o orientare naturală, justificată. Singurul lucru pe care trebuie să-l facă este să-și organizeze rațional viața, de a pune, cum se exprima Spinoza, ordine în pasiuni. Rațiunea, în etica acestuia, reprezintă mai mult o punere în ordine a pasiunilor decât un tip specificat de preferințe. Modelul poate fi găsit în etica aristotelică. Aceasta recomandă *măsura* în toate acțiunile, *calea de mijloc*, evitarea extremelor. Recomandarea fundamentală a acestui stil de viață ar putea fi formulată deci: „totul cu măsură, cu rațiune”.

* *Modelul omului total* consideră ca o condiție a împlinirii umane satisfacerea tuturor necesităților umane, fie ele materiale sau spirituale. Desigur, satisfacerea acestor necesități trebuie făcută într-o modalitate rațională. Rațiunea poate stabili o ordine a priorităților. De exemplu, necesitățile umane superioare — cele spirituale, morale, de cunoaștere — sînt estimate, a fi, de regulă, mai importante decît alte necesități. Modelul acesta nu accentuează însă raționalitatea vieții (aceasta apare mai mult ca un instrument, o condiție necesară), ci pe împlinirea umană ca dezvoltare și afirmare multilaterală, în toate planurile existenței, a persoanei umane. Etica epicureică, după mulți comentatori, este de acest tip. Cea mai ilustrativă dezvoltare a acestui model o găsim însă în teoria lui Marx a *omului total*, multilateral dezvoltat.

* *Modelul renunțării*, spre deosebire de modelele precedente, recomandă reprimarea celor mai multe dintre tendințele naturale ale omului, „renunțarea la plăcere”, oricare ar fi aceasta. Este cazul multor etici ale antichității. Un asemenea model se fundează pe principii de viață cu totul diferite de cele precedente. În înțelepciunea indiană antică putem găsi indemnuri de genul: „dușmanul este dorința; cel care trăiește fără dorințe, egal la bine și la rău, ajunge la starea de liniște interioară”. Și stoicii considerau că stilul de viață înțelept trebuie să se bazeze pe *indiferență* la tot ceea ce este „neimportant”: sărăcie/bogăție, boală/sănătate, noroc/nenoroc și chiar viață/moarte. Numai cultivarea unei asemenea indiferențe poate duce la *ataraxie*, la starea de liniște interioară. Modelul resemnării își are justificările sale profunde atît psihologice, cît și sociale. Din punct de vedere psihologic, modelul pornește de la o observație care, în mare parte, este întemeiată. Sursa insatisfacției, nefericirii umane este neîmplinirea aspirațiilor, dorințelor, năzuințelor. Insatisfacția este cu atît mai mare cu cît aspirațiile, năzuințele sînt mai ridicate. Renunțarea, cultivarea indiferenței reprezintă o scădere a nivelului de aspirații, fapt care face neîmplinirea suportabilă, tolerabilă. În plus este angajată aici o „teorie” a fericirii umane. Omul nu poate fi sensibil doar la împlinire, la realizare a aspirațiilor sale și indiferent la neîmplinire, la nereușită. Este aici o alternativă psihologică: ori asumi plăcerea, satisfacția, cu complementarul său durerea, nefericirea, ori cultiva indiferența la nereușită, la durere, cu complementarul său necesar indiferența și la reușită, la împlinire. Există și o presupuziție sociologică a modelului: lumea este percepută a fi mai degrabă ostilă decît binevoitoare; balanța înclină spre rău, iar nu spre bine. Din acest motiv, cel care urmărește cu ardoare plăcerea, bucuria obține mai multă suferință și durere. Combinînd aceste două presupuziții, rezultă logic strategia recomandată: renunțarea, „trăirea fără dorințe”, cum se exprima înțeleptul indian. O asemenea strategie nu duce în fapt la fericire, ci doar la liniște sufletească, la evitarea durerii și suferinței. Dacă raționamentul expus aici este corect, stilul de viață fundat pe renunțare își are justificarea sa într-un mediu de viață ostil, imposibil de supus controlului uman.

* *Modelul ascetic* reprezintă o dezvoltare a modelului renunțării în cadrul multor concepții religioase. La modelul renunțării se adaugă și un sens specificat existenței umane: credința, participarea la o realitate spirituală supremă; renunțarea la „corporalitate” este gîndită ca o condiție a realizării spirituale.

* *Modelul consumerist* îl găsim în cazul elitelor în societățile preindustriale, cît și ca tendință mai generală, în societatea capitalistă dezvoltată. În acest model, niciodată teoretizat ca atare, dar promovat cu putere ca stil

de viață de mecanismele producției capitaliste, accentul cade pe satisfacția derivată din cumpărarea/consumul bunurilor economice (I. Galtung, M. Wemegah, 1978). Adesea el este asociat și cu ceea ce Veblen denumea „consumul ostentativ”, un consum a cărui rațiune este afirmarea statutului social.

* *Modelul centrat pe satisfacția imediată („trăirea clipei”)* promovează un stil de viață orientat spre prezent și spre sine, având trei caracteristici distinctive. În primul rînd refuzul orientării de lung termen, a efortului în vederea realizării a ceva dezirabil în viitor, a amînării satisfacției. În al doilea rînd include o centrare predominantă asupra acelor necesități mai simple care duc la satisfacții imediate și care nu presupun efort și, eventual, amînare. În al treilea rînd, el include și o anumită doză de egocentrism, de refuz a asumării de responsabilități.

* *Modelul intelectual* s-a conturat în mod special odată cu profesionalizarea activităților intelectuale și transformarea intelectualului într-un grup cu statut social distinct. Stilul de viață intelectual se caracterizează prin două orientări. În primul rînd, orientarea spre *creația intelectuală*. Creatorul de bunuri spirituale (știință, artă, filosofie) a devenit o ipostază umană distinctă. Ea reprezintă, totodată, o orientare *expresivă*, pe care Marx o descria în termeni mai generali de *autorealizare* a capacităților umane în procesul muncii. Activitatea creatoare, munca în sensul de realizare și dezvoltare liberă a capacităților fizice și intelectuale, s-a conturat ca posibilitate efectivă în cazul intelectualului creator. În al doilea rînd, orientarea spre *consumul cultural*. Modelul „omului cult”, amator de artă, de filosofie, de știință face din contactul cu cultura un stil de viață, o sursă majoră de satisfacție în viață. Această din urmă orientare, în mod special în Europa, a tins să devină, totodată, o componentă importantă a stilului de viață al elitelor, chiar dacă intelectualul propriu-zis nu a făcut parte în mod obligatoriu din acestea. „Stilul de viață cultural”, caracterizat prin participarea la cultură, apare ca o componentă de bază și a modului socialist de viață: omul total, multilateral dezvoltat poate fi realizat și printr-o democratizare a culturii, prin stimularea consumului cultural.

* *Modelul datoriei* se constituie prin promovarea accentuată a comandamentelor, în mod special morale, ale conștiinței. Punctul central al acestui stil de viață îl reprezintă conștiința datoriei împlinite. Este cazul eticii kantiene care consideră că singura motivare valabilă a comportamentului este datoria, și nu fericirea, plăcerea.

* *Modelul altruismului* accentuează orientarea spre binele celorlalți (al familiei și prietenilor, al colectivității sau umanității), ca sursă fundamentală a satisfacției în viață. Este, de exemplu, etica lui Faust care își găsește adevărata fericire în activitatea creatoare dedicată binelui colectivității. Într-o manieră compensator-patologică găsim acest model în multe religii: etica iubirii aproapelui în creștinism. Altruismul are în creștinism o semnificație ascetică pronunțată; ea apare mai degrabă ca modalitate a renunțării de sine, ca sacrificiu de sine, ca asceză deci, decît ca împlinire prin dăruire de sine.

* *Modelul activismului social*. Apariția națiunilor moderne și a democrației au deschis posibilitatea cristalizării unui nou stil de viață: activitatea social-politică pentru binele colectivității. Un asemenea stil îl putem găsi deosebit de pregnant, în anumite perioade critice ale evoluției colectivităților. În țările subdezvoltate sau în curs de dezvoltare el apare frecvent în procesul luptei pentru cucerirea independenței politice și economice, al efor-

tului de dezvoltare social-economică, politică și culturală. Stilul acesta are multe variante, începînd cu activismul politic și sfîrșind cu „apostolatul” intelectualului dintre cele două războaie care își însușește misiunea de rîspîndire a culturii, în vederea „ridicării neamului”. O variantă importantă a acestui stil de viață este stilul revoluționar, legat de lupta clasei muncitoare în cadrul societății capitaliste. Interesantă în acest context este argumentația lui Engels; pentru proletariatul oprimat și alienat, atitudinea revoluționară reprezintă singura cale de salvare morală și de afirmare demnă. Acest stil de viață se prelungește și în cadrul societății socialiste, ca o orientare activă spre promovarea intereselor colective.

În concluzie, s-ar putea distinge următoarele caracteristici contrastante ale abordării descriptiv-explicative și a celei normative: a stilului/modului de viață:

a. Din punctul de vedere al tipului de analiză. Abordarea normativă este încă, în mare măsură, de tip etico-filosofic, speculativ, moral și/sau ideologic, deși unele încercări din psihologie și sociologie au început să se prefigureze și aici. Abordarea descriptiv-explicativă este, în schimb, predominant sociologică.

b. Din punctul de vedere al unității/diversității. Abordarea normativă este tentată să identifice stilul/modul de viață *unic*, cel mai bun, în orice condiții. Abordarea descriptiv-explicativă accentuează, dimpotrivă, diversitatea stilurilor/modurilor de viață, ca efect al diversității condițiilor.

c. Din punctul de vedere al tipului de determinism. Perspectiva descriptiv-explicativă accentuează un determinism mai mult exterior, de la condiții. Din acest motiv ea este predominant sociologică. Nu se poate exclude însă nici contribuția psihologiei, dar numai în măsura în care aceasta explorează, de asemenea, influența condițiilor asupra comportamentului uman luînd ca mediere procesele psihice interne. Abordarea normativă accentuează un determinism „dinăuntru”, de la structurile personalității spre stilul/modul de viață. Ea caută să derive din particularitățile persoanei umane, din necesitățile sale stilul/modul de viață satisfăcător. Nu este întîmplător că abordarea normativă pornește inevitabil de la o teorie a omului, a naturii umane — psihologie, antropologie. Abordarea descriptiv-explicativă este, tentată, din acest motiv, să adopte o viziune strict deterministă de tipul „condițiile X generează stilul/modul de viață Y”. Abordarea normativă, adoptînd un determinism interior, dezvoltă o atitudine relativ indeterministă/transformatoare, în raport cu condițiile exterioare: aproape indiferent de condiții, omul poate promova un stil de viață conform cerințelor sale interne.

O SCHEMĂ A DESCRIERII STILULUI/MODULUI DE VIAȚĂ

Descrierile oferite în mod curent de sociologie a stilului/modului de viață sînt frapant de incomplete, rezumîndu-se cel mai adesea la reținerea unor caracteristici destul de superficiale. Se resimte acut nevoia realizării unei liste cit mai complete a elementelor care alcătuiesc stilul/modul de viață. În cele ce urmează, o propunere de acest gen va fi făcută

1. *Sistemul necesităților* care caracterizează în mod diferențiat fiecare persoană și care orientează întreaga sa viață. Există necesități considerate a fi universal-umane (de subzistență, de securitate, de apartenență socială etc.); sînt însă și necesități variabile care provin din condițiile particulare

de viață, din poziția socială a persoanei respective (cele ale unei familii cu mulți copii, ale unui cercetător științific); în fine, sînt necesități care sînt specifice unui anumit stil de viață pentru care persoana respectivă a optat (cele ale unui sportiv de performanță, a unui pasionat colecționar etc.). Configurația concretă a necesităților care caracterizează o persoană sau alta reprezintă o temă insuficient studiată. Fără însă invocarea acestui strat profund este imposibil să înțelegem stilul/modul de viață al unei persoane. Pe de o parte, ea generează orientarea efectivă a vieții fiecăruia, iar pe de altă parte, reprezintă un cadru fundamental de referință al întregii vieți, în raport cu care devine inteligibilă starea de satisfacție/insatisfacție, de împlinire/neîmplinire, realizare umană.

Necesitățile umane, în funcție de condițiile obiective de viață, pot deveni *orientări în viață*. Important este să distingem între necesitățile a căror satisfacere este cvasiautomat asigurată și necesitățile pentru a căror satisfacere nu sînt asigurate automat condițiile și care presupun efort, orientare activă a comportamentului în vederea satisfacerii lor. Acestea din urmă generează aspirații, proiecte de viață, obiective de realizat. Dacă toți cei care doresc pot intra fără probleme la facultate este un lucru cu totul diferit de situația în care, pentru admitere este nevoie de a trece un examen de concurs dificil. În acest caz, întregul stil/mod de viață al celui care dorește să facă studii superioare este modificat prin prezența orientării active de pregătire pentru examenul de admitere.

Orientările în viață prezintă *grade și tipuri diferite*:

a. *Aspirații difuze*. Aspirăm în mod curent la o viață mai rațională, mai cumpătată, la relații mai corecte între oameni, la realizări profesionale, la fericire în viața personală. Aceste aspirații sînt destul de nedeterminate, încît adesea nu pot lua forma unor proiecte, obiective specificate de viață, fiind, din acest motiv, slab conectate cu acțiunea propriu-zisă. Aceasta nu înseamnă că putem face abstracție de ele, reprezentînd o componentă importantă a vieții noastre;

b. *Centrări pe o sferă sau alta a vieții*. Stilurile/modurile de viață se caracterizează prin faptul că prezintă centrări variate pe sferele vieții. Sînt persoane centrate activ pe profesie, sau pe familie, pe activitatea social-politică sau pe relațiile interpersonale, pe dezvoltare culturală sau pe cîștig. Aceste centrări nu se exprimă neapărat cu claritate în obiective și finalități determinate, dar colorează întreaga viață, generează orientări structurale specifice;

c. *Proiecte de viață* spre deosebire de centrările pe o sferă sau alta au o formulare mai concretă: realizarea unui cămin confortabil, a unei familii armonioase, realizarea unor performanțe ridicate în profesie, realizarea unor performanțe sportive;

d. *Obiective de viață* sînt formulări și mai concrete decît proiectele de viață, referindu-se la un component al acestora sau la o etapă a realizării lor. Intrarea la facultate, obținerea de note mari, realizarea unei lucrări științifice, a unei invenții, cumpărarea unei mașini sau locuințe sînt exemple de obiective de viață. În jurul obiectivelor se constituie activități specificate. Dacă vrei să scrii o carte trebuie să-ți organizezi cîțiva ani viața în așa fel încît să desfășori o largă gamă de activități care vor duce, în final, la elaborarea cărții. În literatura de specialitate s-a acordat încă puțină atenție „planificării” vieții personale în vederea realizării proiectelor și obiectivelor (I. A. Popescu, 1982).

e. *Principiile și normele de viață* reprezintă un alt tip de orientări. Indiferent de obiectivele și proiectele concrete, o persoană poate pune un accent special pe opțiunea pentru o anumită cale în viață: corectitudine, cinste, dedicare.

Odată formulat, proiectul (orientarea, obiectivul) devine el însuși o *necesitate*. El creează aspirații, presiuni, generează tensiuni specifice, satisfacții sau frustrări. O orientare sau un proiect reprezintă un mod de viață cu propriile sale cerințe. Dacă intenționez să urmez o facultate, acest proiect generează necesități specifice, satisfacții și frustrări care nu ar fi apărut în cadrul unui alt proiect de viață. Din acest motiv, gradul de satisfacție/insatisfacție în viață nu poate fi dedus din condițiile generale, exterioare de viață. El trebuie derivat din configurația concretă a necesităților generate de anumite opțiuni și proiecte de viață specificate, din configurația aspirațiilor și valorilor asociate acestora.

Un proiect de viață are o particularitate importantă pentru analiza noastră. Pe de o parte, el reprezintă un *instrument* de satisfacere a anumitor necesități. Pe de altă parte, reușitele și eșecurile în realizarea sa devine o sursă în sine de satisfacție/insatisfacție, indiferent dacă proiectul propriu-zis duce efectiv la satisfacerea necesităților umane în legătură cu care a fost formulat. Efectul uman al unui proiect poate fi complet evaluat de-abia după realizarea sa deplină. Pe parcurs, realizarea sa devine o sursă în sine de satisfacții sau insatisfacții. Din acest motiv, sînt situațiile în care „mijlocul” devine efectiv „scop” în sine. Persoane care își investesc toate speranțele în realizarea unui proiect, considerîndu-l pe acesta ca singura cale spre realizare în viață. Proiectul, cu cerințele sale, devine centrul atenției, sursă majoră a satisfacțiilor și insatisfacțiilor în viață. Logica realizării respectivului proiect devine dominantă în raport cu alte logici ale vieții. Sînt cazuri în care persoanele respective „uită să trăiască”, concentrîndu-și atenția asupra realizării respectivului proiect/obiectiv. Sau situații în care, după lungi perioade de eforturi și sacrificii, cînd respectivul obiectiv este în fine realizat, se constată cu tristețe că satisfacțiile obținute nu sînt nici pe departe pe măsura așteptărilor. O asemenea investire a „mijlocului” (proiectul, obiectivul) cu calitatea de scop, o găsim, de exemplu, în dialectica lui „a avea” și a lui „a fi” dezvoltată de E. Fromm (1976): *a avea*, care trebuie să fie un mijloc pentru *a fi*, poate deveni centrul întregii vieți, generînd un mod de viață patologic. În sociologie, aceste situații sînt frecvent observate. În anumite condiții de dezvoltare economică rapidă, apar generații care o mare parte din viața lor au dedicat-o eforturilor de obținere a celor necesare unei vieți confortabile și care, spre 50 de ani, cînd au reușit în linii generale să realizeze acest obiectiv, intră într-o profundă criză umană, observînd că nu știu să „se bucure” efectiv de condițiile obținute. Există și situația inversă a experienței eliberării de un proiect de viață. Persoane care s-au „agățat” cu disperare de un proiect de viață și care, în anumite împrejurări, sînt silite să renunțe la acesta, constată cu surpriză că rezultatul reorientării în viață nu este chiar atît de dramatic după cît se așteptaseră, ba uneori, este chiar mai bun.

2. *Gradul de realizare a orientărilor în viață*. Este evident că nu este suficient să înregistrezi doar tipurile de necesități, orientări, proiecte, obiective de viață. Este necesar să determini, totodată, și gradul și faza realizării lor. O necesitate/orientare poate să se găsească într-una din următoarele faze:

a. *Intenție de acțiune* (în viitor), cînd vor fi întrunite condițiile favorabile. Un asemenea stil/mod de viață este fundat pe o aspirație difuză de

acțiune, aminată însă: „după ce voi termina cu...”, „atunci când va fi posibil...”. Un elev în clasa a X-a intenționează să înceapă pregătirea intensă pentru admiterea la facultate „anul viitor”; un tânăr dorește să acorde o mare atenție gospodăriei „atunci când se va căsători; când va avea propria lui locuință” etc.

b. *Acțiune în proces*: proiectul/obiectivul stabilit este în curs de realizare, cu eforturile solicitate, cu reușitele și nereușitele implicate în orice proces.

c. *Necesități, proiecte, obiective realizate*: mi-am constituit familia pe care o doream, am copii, am terminat facultatea, am locuință, am susținut teza de doctorat etc.

d. *Proiect/obiectiv abandonat*: „Aș fi dorit foarte mult să..., dar condițiile nu au fost prielnice, nu am avut suficientă voință, sau înțelepciune...”. În această situație, proiectul/obiectivul de viață face parte integrantă din stilul/modul meu de viață actual, dar sub forma *regretului*, a *remușcării*, *tristeții* sau pur și simplu al *renunțării*.

e. *Orientări și proiecte de viață slab structurate*. Această ipostază apare în mod special asociată cu o orientare pasivă, atât ca aspirație, cât și ca voință de acțiune: „o viață dusă de valuri”. Orientarea accentuată spre satisfacții imediate facilitează o asemenea situație.

f. *Reacții la eșecul unui proiect de viață*. Sunt moduri de viață dominate de eșecul unui proiect de viață: „sunt un ratat; nu am reușit să fac nimic în viață”. Eșecul devine, prin asumare, o constantă a vieții. Eșecul poate genera mai multe tipuri de reacții. El poate duce la reînnoirea eforturilor sau la trăirea cu dezamăgirea, cu conștiința continuă a eșuării sau cu speranța schimbării condițiilor care va face posibilă realizarea. În fine, el poate genera o reorientare a opțiunilor, la alte proiecte, fie prin reconsiderarea importanței lor („nu merită să...”, „mai bine este să...”), fie în mod compensatoriu (nu am reușit în profesie, măcar în familie să reușesc; sau invers). În cazul compensării, proiectul nerealizat rămâne ca o aspirație-regret, parțial, iar nu total compensată de noul proiect. Reorientarea poate fi însă și completă: „am crezut că este vital în viață să...; în fapt mi-am dat seama că sunt alte lucruri mult mai importante”.

Starea unei necesități (orientări/proiect/obiectiv) este asociată cu trăiri distincte care dau o coloratură specifică modului de viață: împlinire, mândrie, frustrare, nostalgie, remușcare, regret, speranță, optimism, încredere în viitor, pesimism, nerăbdare, determinare, vis utopic pasiv, reverie.

Trebuie, de asemenea, să determinăm starea realizării diferențiat pe sfere de viață. Într-o sferă a vieții o persoană poate fi orientată activ spre realizarea unui proiect de viață, pe când în altă sferă se lasă „dusă de valuri”. O femeie poate, de exemplu, să manifeste o puternică orientare spre viața de familie, să fi abandonat un ambițios proiect profesional și să aibă o orientare puțin structurată în ceea ce privește activitățile culturale.

3. *Condițiile de viață fac parte integrantă din stilul/modul de viață din mai multe considerente*:

a. Ele generează anumite orientări, obiective specifice: O societate puternic stratificată generează aspirația de ascensiune socială; o societate lipsită de condițiile elementare de confort, aspirația puternică a dobândirii acestora.

b. Influențează faza, stadiul, gradul realizării proiectului/obiectivului de viață: lipsa sau prezența condițiilor creează proiecte realizate sau în curs

de realizare; proiecte abandonate, aminate, resemnare sau determinare. Condițiile de viață reprezintă un component esențial al calității vieții: sînt instrumentele satisfacerii necesităților umane.

4. *Comportamente și activități.* Viața noastră este compusă dintr-o mulțime de comportamente și activități reale: activități profesionale, politice, culturale, gospodărești, în sfera relațiilor interpersonale. De multe ori analiza modurilor de viață se oprește la înregistrarea doar a acestora. Din cele spuse pînă acum reiese însă cu claritate insuficiența unei asemenea abordări. Comportamentele fac parte dintr-un ansamblu constituit dintr-o configurație de necesități, proiecte, obiective, aspirații, în raport cu care pot prezenta semnificații foarte diferite. Pe de altă parte însă, nici nu putem reduce comportamentele și activitățile la simple transpuneri ale proiectelor și obiectivelor formulate. Comportamentele și activitățile noastre își au realitatea lor proprie, mult mai bogată decît intențiile care le-au generat. Pe lângă semnificațiile „așteptate”, ele prezintă o mulțime de alte consecințe secundare, de care sîntem mai mult sau mai puțin conștienți; o centrare accentuată pe muncă poate duce la o creștere generală a tonusului vital, la eliminarea unor tensiuni acumulate sau, dimpotrivă, poate genera ea însăși tensiuni specifice, un stil de viață biologic nesănătos; poate genera rarefierea relațiilor interpersonale, scăderea sau, dimpotrivă, creșterea capacităților de participare la activități culturale.

6. În fine, din stilul/modul de viață face parte și *rezultatul global* al orientărilor/proiectelor/obiectivelor/activităților în condițiile date: gradul de satisfacție/insatisfacție, fericire/nefericire, realizare/nerealizare, într-un cuvînt *calitatea vieții*. Multe tipologii ale stilului/modului de viață fac apel și la această dimensiune: gradul de realizare, satisfacere a diferitelor tipuri de necesități, nivelul de consum. Întîlnim în literatură tipul „deprivaților” — cei caracterizați printr-un grad precar de satisfacere a necesităților, cerințelor, aspirațiilor lor de viață —, dar și stilul „elitist” — cei care își pot permite satisfacerea cvasicompletă a tuturor necesităților lor materiale. Așa cum aspirația, proiectele, obiectivele fac parte integrantă din viața noastră, tot așa din ea fac parte și satisfacțiile/insatisfacțiile, realizările și frustrările, năzuințele optimiste și renunțările. Ele nu sînt simple efecte secundare ale vieții, ci parte inseparabilă a acesteia, cu consecințe profunde asupra ei. Chiar dacă „starea” vieții pare a fi, superficial, aceeași, în realitate, diferențele pot fi mari. Una este viața unei persoane necăsătorite care nu simte nevoia să se căsătorească și cu totul alta este viața persoanei care ar dori din toată inima să se căsătorească, dar nu găsește partenerul potrivit. Una este viața unei familii fără copii, care nu dorește să aibă, și cu totul viața unei familii care dorește fierbinte să aibă copii, dar nu poate. Una este situația în care nu ai obținut profesia dorită pentru că o serie de condiții te-au împiedicat și cu totul alta este aceea în care lipsa de voință, de mobilizare internă, de depășire a dificultăților este cauza percepută a eșecului. Cele două tipuri de obstacole generează stări de spirit diferite, cu consecințe distincte asupra întregii vieți.

O singură concluzie. Stilurile/modurile de viață sînt sisteme puternic deschise temporal. Ele trebuie privite nu atît ca sisteme relativ echilibrate, cu o logică intrinsec-prezentă, ci ca procese care se desfășoară în timp. Dimensiunea viitorului este esențială pentru caracterizarea unui stil/mod de viață. O asemenea caracteristică o putem găsi în special la tineret. Aici este tipică o imbinare în grade și proporții diferite a angajării într-un proces de realizare a unei stări de viață viitoare (pregătire profesională, acumulare a

condițiilor pentru stabilirea unei viitoare familii) și a trăirii vieții prezente, a orientării spre acum și aici. Existența unor proiecte de lung termen dă vieții o orientare specifică. Putem găsi stiluri/moduri de viață caracterizate printr-o puternică orientare spre realizarea unui proiect viitor. Acest fapt poate avea însă și consecințe indirecte, ca, de exemplu: amânarea satisfacerii multor necesități, o scădere a importanței necesităților curente; dar și unele patologii specifice: unilateralizarea în viață, centrarea excesivă pe efort, pe activitate (superactivitate) și incapacitate de a construi efectiv variatele sfere ale vieții. Asemenea patologii pot fi întâlnite în special la categoriile profesionale, unde performanța presupune o activitate de lungă durată: artiști, oameni de știință.

DISCUȚII ACTUALE ÎN JURUL MODURILOR/STILURILOR DE VIAȚĂ DEZIRABILE

Ideologia liberalistă, ca filosofie practică a capitalismului, conține în sine și o teorie a stilurilor de viață, dar mai mult de tip negativ. Vechea preocupare antică pentru determinarea cu ajutorul rațiunii a sensului vieții și, odată cu acesta, a stilului de viață cel mai bun a fost abandonată. Ideologia liberalistă consideră că *omul știe în mod natural ce vrea*. Și tot ceea ce omul dorește, aspiră este, prin definiție, normal, natural. În consecință, realizarea umană, obținerea fericirii poate avea loc prin satisfacerea dorințelor, intereselor, aspirațiilor indivizilor, indiferent care sînt acestea, evident, într-o modalitate *morală*, mai precis, în așa fel încît să nu-i împiedice pe ceilalți să-și urmărească propriile lor interese și aspirații. Singura politică legitimă este „*lesser-faire*”: membrii colectivității să fie lăsați să facă ceea ce ei doresc în mod real, societatea impunînd doar o serie de reguli marginale menite să elimine conflictele. Din acest fel de a pune problema decurge o așteptare majoră: dezvoltarea economică, asigurată prin mecanismele pieței capitaliste, duce treptat la o ridicare a nivelului de trai și deci la o creștere constantă a realizării umane, a gradului de satisfacție și fericire a colectivității.

Dezvoltarea societății capitaliste a dus însă contrar așteptărilor la o profundă criză umană care, în domeniul stilurilor de viață, s-a cristalizat în două idei fundamentale diferite de cele pe care ideologia liberalistă se funda:

a) Tendințele (dorințele, aspirațiile, interesele) spontane ale oamenilor nu sînt neapărat și „naturale”, ducînd inevitabil, prin satisfacere, la m.a. multă împlinire și fericire. Se reactualizează imperativul socratic „Cunoaște-te pe tine însuși!” Omul actual începe să resimtă tot mai mult nevoia de „înțelepciune” pentru a descoperi ce este el însuși „cu adevărat” și a formula orientarea sa în viață.

b) Societatea nu este un *mediu pasiv*, în care omul se poate dezvolta în direcțiile sale spontane, naturale, ci un *mediu activ* care orientează viața indivizilor, impunînd un stil de viață sau altul și care nu este neapărat cel mai bun din punct de vedere uman.

Se pot desprinde trei mari domenii tematice care exprimă această nouă căutare în sfera stilurilor de viață: *teorii asupra omului, teorii despre efectele distorsionante ale organizărilor sociale, asupra modului de viață al oamenilor și modele teoretice și căutări practice a unor stiluri noi de viață*. În acest studiu mă voi opri doar la o trecere sumară în revistă a acestor domenii

tematice pentru a extrage o imagine mai clară asupra tendințelor actuale în dinamica stilurilor de viață.

TEORII ASUPRA OMULUI. În acest domeniu se remarcă în primul rând teoria naturii umane schițată de Marx. Datorită faptului că această teorie nu a fost elaborată sistematic, ci poate fi găsită sub formă de teze dispersate, mai ales în textele de tinerețe, există în literatura actuală o largă varietate de interpretări. Aici voi rezuma punctul de vedere dezvoltat de Elena Zamfir (1983).

Teoria marxistă a omului cuprinde două nivele distincte: o teorie a naturii umane universale, „autentice”, care va sta la baza căutării unui nou stil, socialist de viață, și o teorie a modificărilor suferite de natura umană în diferite tipuri de organizare socială și care este concretizată în celebra sa teorie a alienării. Caracteristicile universale ale naturii umane, în viziunea lui Marx (1968), pot fi rezumate astfel:

* *Omul este o ființă creatoare.* Spre deosebire de celelalte ființe vii, omul nu își satisface necesitățile sale consumând ceea ce natura îi oferă, ci transformă natura pe măsura necesităților sale. Creînd bunuri omul își modelează și dezvoltă propriile sale necesități. Beethoven a creat, argumenta Marx, nu numai o nouă muzică, dar și o nouă ureche pentru muzica sa. În consecință, omul este o ființă care se creează pe sine însuși.

* *Ipostaza obiectivă și subiectivă a esenței umane.* Esența umană există sub două ipostaze distincte: una obiectivă, sub forma bunurilor, valorilor create de om (esența umană obiectivată), realizată prin muncă, și una subiectivă, existentă sub formă de necesitate umană, satisfăcută prin însușirea, apropierea subiectiv-individuală a bunurilor create de umanitate.

* *Nevoia de autorealizare.* Omul este o ființă activă care are nevoie de a trăi la nivelul capacităților sale fizice și intelectuale. De aici ideea că munca, înțeleasă ca activitate de creație prin actualizarea și dezvoltarea capacităților umane subiective, reprezintă o necesitate specific umană. Ea este o activitate expresivă, în care omul se realizează pe sine, își confirmă, actualizează și dezvoltă capacitățile sale creative, fiind, în consecință, una dintre cele mai importante surse ale satisfacției umane.

* *Nevoia de a trăi la nivelul umanității.* Omul nu se realizează pe sine numai prin muncă, dar și prin însușirea, apropierea totalității valorilor create de umanitate. A fi om, a trăi la nivelul speciei înseamnă ați însuși tot ceea ce umanitatea a creat, esența umană obiectivată.

* *Omul este o ființă socială,* avînd o orientare structurală spre ceilalți, spre colectivitate. Nu este vorba aici de altruismul abstract și ascetic al „iubirii aproapelui” din creștinism, ci de ceva mai profund care evidențiază relația individului cu „specia” umană. Munca reprezintă realizarea obiectivă a acestei orientări. Prin muncă omul creează bunuri pentru întreaga colectivitate, contribuind la dezvoltarea sa ca specie. Găsim aici reluată ideea lui Goethe a realizării umane prin acțiunea de creație orientată spre binele colectivității, dar îmbogățită și amplificată cu elemente preluate din teoria hegeliană a creației ca obiectivare. În acest context poate fi inclusă și „nevoia de celălalt”. Ca ființă socială, omul are nevoie de a trăi împreună cu ceilalți oameni. Relațiile cu ceilalți sînt relații vitale pentru el.

* *Omul ca ființă totală.* Împotriva teoriilor idealiste, Marx propune modelul unui om cu necesități complexe, atât biologice, cît și umane propriu-zise. Realizarea umană reprezintă dezvoltarea ființei umane pe toate coordonatele existenței sale, atât biologice, cît și social-umane.

În afară de teoria lui Marx, secolul XIX și XX au fost destul de slab productive în ceea ce privește descifrarea naturii umane. Excepție face „psihologia umanistă” dezvoltată în ultimele decenii și care, ca reacție la mecanicismul și reduccionismul psihologiei dominante, încearcă dezvoltarea unei teorii asupra omului ca existență globală, în ceea ce are el specific ca om (E. Zamfir, 1982). Există multe puncte comune între abordarea marxistă și psihologia umanistă. În fapt, unele dintre ideile centrale ale acestei orientări sînt clar de origine marxistă. Este cazul, de exemplu, a ideii dezvoltate de Maslow a *autoactualizării*, inspirată după toate probabilitățile de ideea lui Marx a *autorealizării*.

TEORII DESPRE EFECTELE ORGANIZĂRII SOCIALE ASUPRA MODULUI DE VIAȚĂ. STILURI DE VIAȚĂ „ANORMALE”, DEFORMATE. Și aici Marx are o prioritate cu celebra sa teorie a alienării. Alienarea este în fapt o teorie a modului de viață, mai exact spus, a consecințelor unei anumite organizări sociale asupra modului de viață. Organizarea socială pe baza proprietății private de tip capitalist, argumentează Marx, generează o profundă modificare a orientării indivizilor umani, diferită de orientarea lor „naturală”, „autentică” și, din acest motiv, alienantă. Alienarea prezintă câteva caracteristici distinctive:

* Alienarea omului de umanitate, de esența sa umană obiectivată. Bunurile, al căror consum îl ridică pe om la nivelul speciei, al umanității, nu îi aparțin în calitatea sa de membru al colectivității, ci sînt proprietate privată a capitalistului. Omul devine astfel *sărac* (conceptul de sărăcie în acest context este mult mai profund decît în limbajul cotidian): nevoile umane rămîn abstracte, nedezvoltate și nerealizate, separate de instrumentele satisfacerii lor.

* Transformarea posesiei bunurilor într-un scop în sine, diferit și independent de utilizarea lor umană. Proprietatea devine un simbol al puterii, al realizării și afirmării umane.

* Generarea de nevoi artificiale, de false nevoi.

* Alienarea de propria activitate. Munca nu mai reprezintă o activitate umană specifică, în care omul se afirmă pe sine ca ființă creatoare, ci devine o activitate „cumpărată” de altul, controlată și utilizată de acesta. Omul se pierde în munca sa, nu se mai simte în ea „acasă”, el însuși, liber și creator, ci străin, forțat. El se simte el însuși doar în activitățile sale mai elementare (cînd mîncîc, doarme, se reproduce) și care, absolutizate și separate de celelalte componente ale existenței umane, devin animalice, primitive. Munca nu mai reprezintă un scop în sine, o sferă a realizării umane, ci un mijloc de obținere a bunurilor necesare existenței. Ea devine o corvoadă, o sferă a înjosirii umane.

* Alienarea de ceilalți oameni. În loc să intre cu ceilalți oameni într-o relație umană normală de cooperare și solidaritate umană, să-și satisfacă „nevoia de celălalt” printr-o relație pozitivă, autentică, omul intră cu ceilalți în relații de concurență, exploatare, dominare/supunere, manipulare, constringere.

Apare aici un nou model uman și, respectiv, un stil/mod de viață specific: *modelul omului alienat*. Ceea ce diferențiază *omul alienat* de *omul autentic, nealienat* este faptul că, pe de o parte, el resimte spontan, inconștient frustrarea orientărilor sale profunde, autentice, „naturale” (activitate creativă, autorealizare, orientare socială, relații pozitive cu ceilalți, participare, însușire a totalității valorilor create de umanitate), iar pe de altă parte, prezintă o configurație de necesități distorsionate (necesități artifi-

ciale, false, create manipulativ de piață, cit și necesități de tip compensatoriu). Și omul alienat are necesități, dar acestea sînt ele însele alienate, neautentic umane. Realizarea umană, fericirea nu este obținută prin satisfacerea acestor necesități, prin *realizarea de sine a omului alienat*. Cel care deține „bogăția” și „puterea” sau care caută să-și compenseze frustrările unei vieți alienate, chiar atunci cînd reușește, nu este prin aceasta fericit. Realizarea umană, atingerea efectivă a fericirii nu poate avea loc înăuntrul alienării, ci prin depășirea sa, prin satisfacerea necesităților „autentic” umane. Iar depășirea alienării nu este, în viziunea lui Marx, o chestiune de opțiune individuală, de orientare în viață, ca urmare a unei decizii libere, ci necesită schimbarea societății care generează alienare. În acest sens în operele de tinerețe ale lui Marx, comunismul este adesea definit ca *umanism realizat*, ca *naturalism*, în sensul de revenire la ceea ce este autentic, natural în om.

Elemente ale teoriei alienării a lui Marx sînt dezvoltate în multe analize actuale care au ca obiect critica efectelor umane ale societății capitaliste. O sinteză a studiilor actuale în această privință, din păcate, nu este încă realizată. Aș cita cîteva exemple doar. În primul rînd analiza întreprinsă de D. Bell într-o foarte influentă carte a sa (1973). În deplină consonanță cu Marx, D. Bell evidențiază că principiul pe care sistemul economic occidental este fundat (*principiul economizării* care în fapt constă în organizarea pe baza proprietății private) are asupra existenței umane efecte profund distorsionante. El enumeră trei asemenea efecte: a) necesitățile materiale (a căror satisfacere este mai profitabilă economic) sînt supraaccentuate în detrimentul necesităților spirituale. Rezultă de aici o orientare obsesivă spre consumul material complementară cu un subconsum cultural; b) necesitățile care sînt satisfăcute printr-un consum privat (iarăși mai profitabile economic) devin disproporționat mai importante decît necesitățile satisfăcute printr-un consum colectiv (aer curat, peisaj frumos, mediu nepoluat, artă, știință); c) acordă o însemnătate aproape exclusivă costurilor economice, ignorînd în mare măsură costurile sociale și umane ale producției.

Găsim în literatura actuală critici extrem de ascuțite ale *consumerismului*. Una dintre cele mai interesante analize este propusă de un larg proiect de cercetare al Universității Națiunilor Unite, coordonat de J. Galtung (J. Galtung și M. Wemegah, 1978, K. Valaskakis, 1980, T. G. Lîm, 1980, K. Lemberg și alții, 1980, R. Ramashrag, 1980) și centrat pe stiluri *alternative de viață*, în raport cu *stilul dominant*, generat de mecanismele societății capitaliste.

Consumerismul constă în accentuarea excesivă a necesităților materiale în detrimentul celor spirituale, prin consum excesiv, orientat spre necesități artificial create, manipulate de mecanismele pieței. Consumerismul este totodată caracterizat printr-o profundă orientare *compensatorie*. Consumul material devine, într-o măsură semnificativă, o compensație pentru frustrări umane fundamentale. Datorită acestor caracteristici, consumerismul este un consum neeconomic: sînt consumate risipitor resursele colectivității. El generează activ stratificare socială, inegalitate, frustrare; supraconsumul unora înseamnă mereu subconsumul altora, atît al săracilor din propria țară, cît mai ales al săracilor din lumea a treia. Supraconsumul într-o sferă a vieții (materială, în mod special) este complementar cu subconsumul din alte sfere (cele spirituale). Produce o orientare excesivă spre cîștig și supramuncă pentru a satisface necesitățile artificial crescute. Din acest punct de vedere, consumerismul reprezintă un consum nerațional, atît din punctul de vedere al individului, cît și al colectivității. În ultimă instanță, consumerismul se

dovedește a fi o strategie de viață slab eficientă: eforturile productive imense nu-și găsesc acoperirea adecvată în termeni de satisfacție umană. Acestor critici li s-au adăugat și altele. Consumerismul s-a dovedit a fi fost expresia iluziei că este posibilă o creștere economică infinită și într-un ritm rapid. Evidențierea limitelor naturale ale posibilităților creșterii economice, atât de dramatică la începutul anilor '70, a sugerat faptul că idealul abundenței, în condițiile risipei angrenate de consumerism, ar putea să nu fie realizabil, cel puțin într-un viitor semnificativ. În fine, consumerismul, ca mod de viață, pare a avea consecințe dezastruoase asupra lumii a treia. El accentuează sărăcia aici, difuzând necesități lipsite de acoperire, sporind consumul excesiv al elitelor locale, în detrimentul consumului colectiv și al dezvoltării social-economice.

O altă sursă a înțelegerii deformărilor stilului/modului de viață o reprezintă cercetările psihologice care investighează diferite structuri de personalitate (de origine socială în ultimă instanță) și care dau vieții un caracter inadecvat, patologic. Se deschide aici o importantă problemă a patologiei modurilor de viață. Să enumerăm câteva asemenea abordări: personalitatea autoritară a lui Adorno, cât și dezvoltarea acestei teorii de către Rockeach (personalitatea închisă, sau dogmatic); celebra teorie a lui „a avea” și a lui „a fi”, de certă inspirație marxistă, dezvoltată de Fromm (E. Fromm, 1976). Psihiatria și în mod special psihiatria umanistă a argumentat că boala psihică își are sursa, în mare parte, în modul de viață al respectivei persoane, în istoria (biografia) și/sau în viața sa actuală, în condițiile sociale concrete. Ea reprezintă, la rindul său, un mod de viață, o strategie de viață, de raportare la problemele vieții și de încercare de a le soluționa. Diferența dintre normalitate și patologie apare adesea în termenii de stil de viață normal („natural”, autentic) sau anormal, patologic.

MODELE TEORETICE ȘI CĂUTĂRI PRACTICE A UNOR NOI STILURI DE VIAȚĂ. Modul socialist de viață s-a conturat ca principal mod alternativ de viață în societatea contemporană. Conform opțiunii terminologice a acestui studiu, el poate fi considerat atât ca *mod de viață*, în măsura în care apare ca determinat, generat de un anumit tip de organizare socială, cât și ca *stil de viață*, când este privit ca strategie generală de organizare a vieții, ca principiu organizator diferit de alte stiluri de viață generate de societatea actuală (stilul consumerist, de exemplu).

Modelul teoretic al modului socialist de viață, difuz cristalizat în lucrările marxiste clasice, dar reluat și dezvoltat în studiile marxiste ulterioare, se fundează atât pe teoria lui Marx a naturii umane autentice, dezalienate, cât și pe o teorie a organizării sociale socialiste și a influenței sale asupra modului de viață. Din combinarea acestor două surse teoretice rezultă câteva caracteristici definitorii ale modului de viață prezis a se dezvolta cu necesitate în condițiile societății socialiste:

* Atitudinea față de muncă: orientare activă și responsabilă spre satisfacerea necesităților colective; orientare expresivă în muncă, transformarea muncii într-o sferă importantă a dezvoltării și realizării personale.

* Atitudinea față de societate: spirit colectivist, orientare activă spre interesele colective, participare la organizarea și conducerea societății, la toate nivelele ei de organizare; spirit revoluționar, promovare a formelor noi de organizare cerute de progresul social; opțiune pentru valorile egalității și echității.

* Atitudinea față de ceilalți: relații umane pozitive, suportive, bazate pe cooperare și încredere reciprocă, opuse concurenței și oprămirii.

* În sfera vieții personale : dezvoltare umană armonioasă, multilaterală, atât materială, cât și spirituală; participare activă la creația și consumul cultural, însușirea totalității valorilor create de umanitate.

Modul de viață socialist presupune o varietate de stiluri în interiorul său, eliminând însă o serie de stiluri care exprimă în diferite forme alienarea (consumerism, utilitarism, resemnare, ascetism). El reprezintă, în teoria marxistă, un mod de viață capabil să asigure realizarea umană, generarea unei vieți armonioase și înalt satisfăcătoare. Din acest punct de vedere, modul de viață socialist apare nu numai ca efect al edificării noii societăți, dar și ca opțiune umană, ca strategie de viață capabilă să asigure dezvoltarea liberă și armonioasă a persoanei umane. În această calitate, el este de natură a modela și orienta înseși direcțiile de dezvoltare a societății socialiste. Dacă societatea socialistă reprezintă o organizare socială conștient orientată spre satisfacerea necesităților umane, înseamnă că modul de viață socialist poate fi considerat deci și ca o variabilă independentă, determinantă în raport cu organizarea societății și cu direcțiile sale de dezvoltare. Totodată, modul de viață socialist apare și ca un instrument de edificare a noii societăți. El are o funcție socială (în special prin componentele sale care motivează o participare activă și responsabilă a individului la dezvoltarea societății), devenind din acest motiv obiect al unei normativități sociale.

Studiile teoretice și empirice asupra modului socialist de viață realizate pînă acum prezintă însă și o serie de limitări importante. În primul rînd ele nu se fundează pe o teorie psihologică mai elaborată asupra personalității umane. În al doilea rînd, ele încearcă să deducă modul de viață dintr-un model de organizare socială conceput schematic, abstract și simplificat. Principiile socialiste de organizare socială există însă în forme concrete — mecanisme de organizare și conducere a economiei naționale, sisteme de distribuție și remunerație, forme de organizare politică — și acționează în condiții concrete — nivel de dezvoltare economică, context internațional etc. Este normal ca modul de viață caracteristic colectivității reale să fie modelat de toate aceste aspecte concret-istorice. În fine, în analizele existente ale modului de viață socialist găsim adesea confuzia între descriptiv și normativ, între dezirabil și existent. Este clar însă că este nevoie de făcut un salt calitativ în investigarea atât descriptivă, cât și normativă a noului mod de viață asociat cu societatea socialistă.

Interesant că în ultimele 2—3 decenii au apărut și în țările capitaliste, ca o reacție la „modul de viață dominant”, în terminologia lui Galtung, căutări de moduri de viață alternative, atât în reflexia teoretică (psihologia umanistă, modul de viață bazat pe „a fi” propus de Fromm), cât și sub formă de mișcări sociale practice în țări capitaliste dezvoltate economic (a se vedea, de exemplu, K. Lemberg și alții, 1980).

Aceste moduri de viață alternative în raport cu modul de viață dominant se caracterizează printr-un refuz individual de a mai trăi după tabla de valori și în formele prescrise de organizarea socială capitalistă; încercarea de a constitui comunități umane organizate după noile principii de viață. Aceste comunități au multe asemănări cu încercările socialist utopice de acum câteva secole. Ele însă reprezintă o căutare extrem de semnificativă pentru tendințele actuale de evoluție a modului de viață, chiar dacă ele se cristalizează la marginea unei organizări sociale capitaliste.

Căutări de moduri de viață alternative încep să se prefigureze și în țările în curs de dezvoltare, ca o parte esențială a procesului de identificare a unor căi proprii, necapitaliste, de dezvoltare socială.

O singură idee va fi formulată în concluzie. Cristalizarea unor noi moduri/stiluri de viață reprezintă o componentă esențială a procesului de schimbare și dezvoltare socială. Ea se poate dovedi a fi nu doar o simplă variabilă-rezultat, ci, totodată, o variabilă determinativă pentru profilul întregului proces, contribuind la modelarea finalităților sociale globale.

BIBLIOGRAFIE

- Adorno, T. W. et al., 1950, *The Authoritarian personality*, New York, Harper.
- Bell, Daniel, 1973, *The Coming of Post-Industrial Society*, Basic Books, New York.
- Benedict, Ruth, 1946, *Patterns of Culture*, A Mentor Book, New York.
- Fromm, Erich, 1976, *To Have or to Be?*, New York, Harper & Row.
- Galtung, Johan, Wemegah, Monica, 1978, *Overdevelopment and Alternative Ways of Life in High Income Countries*, SID/O.N.U. — GPID, UN Univ.
- Doroște, Ionel, 1982, *De la marketingul expansiv la pedagogia consumatorului*, în I. Rebedeu și C. Zamfir (coord.), *Modul de viață și calitatea vieții*, Edit. politică, București.
- Lim, Teck Ghee, 1980, *Alternative Ways of Life in Malaysia; What Prospect for the Masses?*, SID/O.N.U. — GPID, UN Univ.
- Lemberg, Kai et al. 1980, *Dominant Ways of Life in Denmark/Alternative Ways of Life in Denmark*, SID/O.N.U. — GPID, UN Univ.
- Marx, Karl, 1968, *Manuscrise economico-filosofice*, în Marx-Engels, *Opere de tinerețe*, Edit. politică, București.
- Popescu, Ion-Andrei, 1982, *Geneza și dinamica planurilor de viitor. O strategie de analiză psihosocială a stilurilor de viață*, în I. Rebedeu și C. Zamfir (coord.), *op. cit.*
- Rebedeu, Ion, Zamfir, Cătălin, 1982, *Calitatea vieții și modul de viață. Schiță a unei prognoze a evoluției lor în următoarele decenii*, în I. Rebedeu și C. Zamfir (coord.), *op. cit.*
- Ramashray, Roy, 1980, *Alternative Ways of Life in India: Pollution of Poverty or Bate of Affluence?*, SID/O.N.U. — GPID, UN Univ.
- Siciński, Andrzej, 1979, *Styl życia*, în românește, în *Calitatea vieții*, CD, nr. 2/1980, Acad., Ștefan Gheorghiu.
- Sumner, Graham W., 1906, *Folkways*, Boston.
- Utasi, Agnes, 1985, *The Types of Consumers Attitudes as a Projection of Life Styles*, Budapest, Inst. of Social Sciences.
- Valaskakis, Kimon, 1980, *The Big Rock Candy Mountain; A Paradigm of the Values of Consumption Society*, SID/ONU — GPID, Univ.
- Wirth, Louis, 1938, *The Urbanism as a Way of Life*, în *Journal of Amer. Sociology*, vol. XLIV, Zamfir, Cătălin, 1982, *Dinamica modului de viață în societatea noastră. Ipoteze generale*, în I. Rebedeu și C. Zamfir (coord.), *op. cit.*
- Zamfir, Cătălin, 1986, *Calitatea vieții și sistemul de valori*, în I. Achim și C. Popa (coord.), *Conduita, norme și valori în societatea socialistă*, Edit. politică, București.
- Zamfir, Elena, 1987, *Relevanța contribuției lui Marx la constituirea unei teorii a omului*, în A. Miha și A. Marga (coord.), *Marx — contemporanul nostru*, Edit. științifică și enciclopedică, București.
- Zamfir, Elena, 1982, *Cultura relațiilor interpersonale*, Edit. politică, București.